

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

INDHOLDSFORTEGNELSE:

Landshospitalet i Slesvig

Aage Holm Rasmussen: Lærer i et grænseland

Urban Schrøder: En gammel købmandsregning

Poul Kürstein: Skovlund, Skovby og Soholm

Jens Lampe: To venner

Boganmeldelser

OKTOBER

10 · 1970

46. ÅRGANG

Overarkivar, dr. phil. Aage Rasch holder foredrag om

Den slesvig-holstenske kanal

(m. lysbilleder)

i følgende af Historisk Samfund for Sønderjyllands amtskredse:

Åbenrå: onsdag den 11. november kl. 20 på »Folkehjem,

Tønder: torsdag den 12. november kl. 20 på »Tønderhus«,

Sydslesvig: fredag den 13. november kl. 20 på Dansk Centralbibliotek, Nørregade 59, Flensborg.

Alle er velkomne.

TØNDER

Havneby til Landskøbing

To-sproget ved Emil Lorenzen.

Kan købes gennem »Dansk Boghandel«, Flensborg, og hos alle boghandlere i øvrigt.

Pris kr. 14,50.

Kunstudstillinger

Haderslev amtsmuseum:

Lillian Martinusen 31.10–8.11. 1970.

Albert Bertelsen 14.11.–22.11. 1970.

Anna Klindt Sørensen 28.11.–6.12. 1970.

Museet er åbent daglig 10–17, søndag 10–12.

Dansk Centralbibliotek, Flensborg:

Ib Gertsen 7.11.–16.11. 1970.

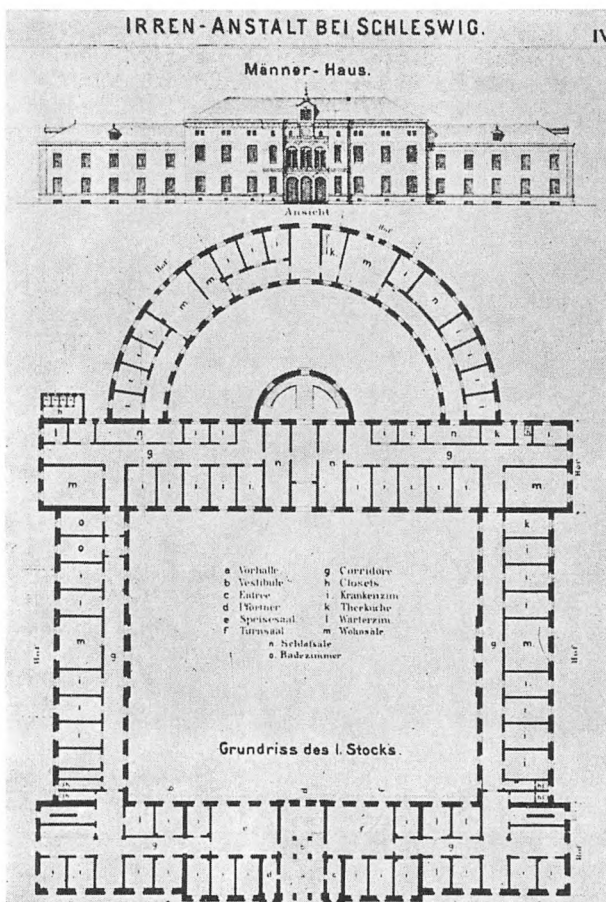
Erik Lagoni Jakobsen 30.1.–8.2. 1971.

Biblioteket har åbent daglig 10–19. Søndag lukket.

Bymuseet, Flensborg:

åbner den 1.11. 1970 en udstilling: Druckgraphik und Handzeichnungen schleswig-holsteinischer Künstler.

Man måtte lægge en særlig skat på plov-tallet for at få det økonomiske grundlag for C. F. Hansens store hospital »Irren-anstalt bei Schleswig« bragt til veje.

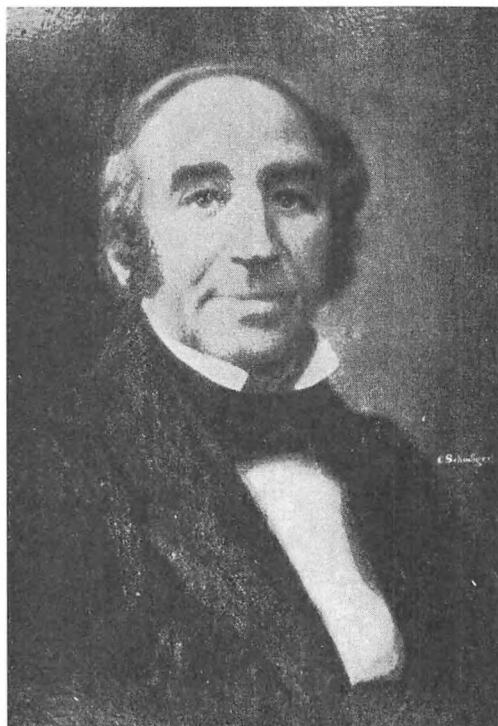

Lands- hospitalet i Slesvig

For 150 år siden, den 4. 10. 1820, blev »Irrenanstalt bei Schleswig« åbnet, og dagen mindes ved en fest, hvor tyske og danske psykiatikere mødes.

I Danmark var Sct. Hans Hospital ved Roskilde blevet grundlagt i 1816 med det formål at helbrede og pleje sindslidende af begge køn, men bortset fra denne institution og fra det arbejde, som franskmanden Esquirol gjorde for sindssyge, kendte man ikke i datidens Europa noget til systematisk behandling af denne kategori af patienter.

Initiativet til oprettelsen af sindssygehospitalet i Slesvig blev taget af den fremsynede Dr. Carl Ferdinand Suadiciani (1753–1824), der var blevet udnævnt til fysikus i byen 1801. Han fungerede desuden som amtslæge for Gottorp amt i en årrække og blev endelig, hvad der fik betydning for oprettelsen af det nye hospital, livlæge hos landgreve Karl. Han interesserede

*Professor, dr. med. J. Rüppels,
overlæge ved »Irrenanstalt bei
Schleswig« 1.10.1820 – 1.10.
1845.*

sig i øvrigt også for andre særforsoresgrene; således trådte han i 1810 ind i direktionen for Døvtummeinstituttet, der under hans ledelse blev en mønsterinstitution.

Netop årene op til 1820 synes ikke at være det ideelle tidspunkt at planlægge nye storbyggerier. Landet var fattigt efter Napoleonskrigene, følgerne af statsbankerotten i 1813 var ikke overvundet, og ville man endelig bygge, skulle man synes, at andre opgaver måtte være mere nødvendige at få løst. Når det alligevel lykkedes Dr. Suadiciani at vinde gehør for sine tanker, hang det sammen med det syn på mennesket, som vandt frem i årene efter den franske revolution, hvor en ny humanistisk tankegang fik fodfæste, i dette tilfælde for de syge, man indtil da havde anbragt i galeanstalter uden tanke for eller forsøg på behandling.

I Frederik VI's patent af 7. juli 1817 nævnes det udtrykkeligt, at de sindslidende, som man betragtede som farlige, og som indtil da i hertugdømmerne var henvist til at leve i afdelinger af fængslerne i Neumünster og Glückstadt, skulle overføres til det nye hospital til kur og pleje.

Det lykkedes for den energiske forkæmper for denne store patientgruppe at få bygget et sygehus med plads til 112 patienter. Det nye lægelige syn på de sindslidende manifesteredes blandt andet ved, at man så vidt muligt

*Kongelig livlæge, etatsråd dr.
Carl Ferdinand Suadicani (f.
17.12.1753 i Preetz, d. 22.2.
1824 i Slesvig).*

undgik tilgitrede vinduer, at der senere blev opført en gymnastiksal for mændene og en sysal for kvinderne som led i forsøgene på gennem beskæftigelse at forbedre patienternes tilstand. Yderligere blev der knyttet et gartneri og et landbrug til hospitalet.

Opførelsen af »Irrenanstalt« blev overdraget C. F. Hansen (se arkitekt Sven Risoms artikel om C. F. Hansen i Sønderjysk Månedsskrift 1968, side 113), og han tegnede bygningen i sin let genkendelige klassicistiske stil. Hospitalet kom til at ligge på byens marker, »Stadtfeld«, godt en kilometer nord for domkirken i et frit og smukt landskab nær Sliens inderste bugt.

Den individuelle behandling, som patienterne på »Irrenanstalt« fik, lå langt forud for samtidens og skyldtes først og fremmest professor Dr. J. Rüppel, der var overlæge fra 1820–1845. Hans banebrydende psykiatriske arbejde kom til at stå som et mønster for senere tilsvarende institutioner. Det erfaringsmateriale, der ligger nedfældet i hospitalets omhyggeligt førte journaler gennem 150 år, har endnu værdi for dagens diskussioner.

Efter 1864 blev Landshospitalet overtaget af Provinzialverband under navn af Provinzial-Irren-Heil- und Pflgeanstalt, senere blot Provinzial-heilanstalt, Landesheilanstalt, og det hedder nu Landeskrankenhaus, men uanset navnet har Landshospitalet altid modtaget sindslidende patienter.

I dag har man udbygget så vidt, at der er plads til 2615 senge – langt det største sygehus i Slesvig-Holsten –, og foruden psykiatriske afdelinger for mænd, kvinder, unge og børn har man en neurologisk afdeling, en afdeling for psykoterapi og en for intern medicin. Tilknyttede privatplejehjem har plads til knap 500 patienter, og der er ansat et samlet plejepersonale på omtrent 1100 mennesker.

Man fejrer jubilæet ved at nedlægge grundstenen til en ny tilbygning med plads til endnu 210 dage.

Inger Bjørn Svensson.

Lærer i et grænseland

Fhv. overlærer Aage Holm Rasmussen, Assens, rejste til Burkal efter genforeningen og mindes nu de rige arbejdsår i grænse-sognet, hvor han kom til at holde af både menneskene og den særegne natur.

Det var i oktober 1920, at jeg kom som andenlærer til Burkal, en stille og stemningsfuld oktobereftermiddag.

Sommeren 1920, den begivenhedsrige sommer, sommeren med de store begivenheder, der kulminerede hin julidag, da kongen på Dybbøl Banke kyskede det gamle Dannebrog.

Men saa blev det hverdag igen; man kan ikke leve på stemninger alene. Og nu var jeg altså kommet til Burkal, en landsby, hvor tyskerne på den tid var i flertal. Det første indtryk af egnen var egentlig ikke opmuntrende, når man, som jeg kom fra det meget bakkede og frugtbare Østjylland, virkede Vestslesvig ensformigt og trist; men denne følelse svandt dog ret hurtigt, og jeg kan helt slutte mig til Egeberg-Jensens smukke sang Skønt er landet. Det drager mig derved, så snart lejlighed gives. Udsigten fra Jejsing Banke er smuk, her ser man ud over vidderne syd på. Krigen havde ikke ændret landskabets skønhed og egenart, men en tilflytter kunne nok se, at huse og gårde i 1920 ikke var så velholdte. Vejen lige uden for skolen en sølet efterårsdag var slem, og denne vej fungerede samtidig som legeplads for skolebørnene.

At mangt og meget så fattigt ud, skyldtes krigen. Der var flere ting, som fortalte, at landet havde været tysk. Lige i udkanten af Burkal stod et lille forfaldent hus, på porten stod malet med store bogstaver ordet Spritzenhaus, og på gavlen på et af de første huse i byen var anbragt et skilt, hvorpå stod: Dorf Burkall, Kreis Tondern, det blev dog ret snart fjernet af den lokale politibetjent.

I øvrigt gjorde den lille landsby med de mange store træer et hyggeligt indtryk. Husene var lave, grå og stråttækte, og de faldt naturligt ind i landskabet; enkelte huse af et mere moderne tilsnit virkede afstikkende og passede slet ikke til omgivelserne. Og hvor var der hyggeligt og fredeligt i de lave stuer, og den harmoni og hygge, man fandt her, var ægte og oprindelig, ikke villet, ikke skabt af ydre påvirkning.

Her i de lave våninger boede de så, danskerne og tyskerne. I 1920 var der, så vidt jeg husker, flest tyskere, men med navne som Nissen, Petersen, Nielsen, Hansen, Lorentzen osv. For mig, der ikke var så kendt med sønderjyske forhold, var disse navne en overraskelse, jeg havde ventet tyske navne, og det forbavsede mig også, at de talte egnens danske dialekt. Nogle enkelte familier var dog så tyske, at de flyttede syd for grænsen. I Tønder derimod var der mange tyske navne, og i mange butikker taltes tysk. Efter sigende skulle der i Tønder tales fem tungemål: højtysk, rigsdansk, plattysk, frisisk og den lokale dialekt. De fleste beboere i Burkal var bønder og arbejdere, så var der naturligvis en smed og en høker, og endelig præsten, der så vidt jeg ved, var den eneste, der var født i Holsten, men han var fuldt loyal over for dansk styre og sendte sine børn i dansk skole. Han deltog ikke i nationalpolitiske møder, for ham var præstegeringen det alt overskyggende. Om befolkningen som helhed må jeg sige, at den var venlig og gæstfri, både danskerne og tyskerne, og jeg syntes, jeg kom godt ud af det med de allerfleste; en stor del af den mandlige befolkning havde været med i krigen.

Og her i den lille landsby lå så skolen, lidt gemt hen, over for præstegårdshaven og købmanden. Nogen fryd for øjet var den ikke. Det preussiske undervisningsministerium syntes ikke at have næret stor interesse for Burkal skole. Berlin anede måske ikke dens eksistens. Men nu selve skolebygningen, det lokale visdommens tempel, ja, imponerende var det ikke hverken ude eller inde, mange hundrede mark kan huset ikke have kostet og nogen stor interesse for undervisningen syntes skolemyndighederne ikke at have haft. Der fandtes to ret store klasselokaler med vinduerne anbragt således, at børnene fik lyset både bagfra og forfra, to vakkelvorne katedre, skoleborde med plads til 3–4 elever, ingen fernis på gulvet, ingen billeder på væggene, ingen undervisningsmidler. En del af manglerne kan dog skyldes krigen. Og hvad der for os nord fra var ganske utænkeligt, børnene gik ind i klasserne med træsko på. Til opvarmning af lokalerne var der to overordentlig store kakkellovne, der havde den for kakkellovne uheldige egenskab at sluge en masse brændsel uden derfor at yde den tilsvarende valuta i varme. De børn, der sad inden for en afstand af ca. to meter, fik et stort overskud af varme, i hvert fald på den side, der vendte mod kakkellovnen. De øvrige børn sad i et polart klima med røde næser og øren, intet under, at drengenes næver i al stilhed for-

*Aage Holm Rasmussen.
Foto ca. 1920–24.*

svandt ned i bukselommernes behagelige lunhed. Når dertil kommer, at vinduerne var løse og utætte, at taget flere steder også var utæt og gæstfrit lod regnen i jævnt tempo falde på borde, gulv og børn, så disse sidste undertiden måtte søge hen til mere tørre egne, og at gulvet nogle steder var hullet, ja, så har man et billede af skolen, som den så ud i 1920. Antallet af børn på dette tidspunkt var ca. 60 i hver af klasserne, både fra danske og tyske hjem.

Min kollega, den tyske førstelærer Hansen, fortalte mig om et tjenstligt, men tragi-komisk besøg, som den tyske skoleinspektør engang af lagde på skolen. Under eksaminationen ville kredsskoleinspektøren åbne et vindue, det skulle han ikke have gjort. Da han tog fat i vinduet, gik et af hængslerne af, og samtidig faldt noget af glasset ud af rammen. Under forsøget på at hindre vinduet i helt at falde ud, måtte han bøje kroppen frem og stødte derved hovedet mod den øverste vinduesramme, så Hansen måtte træde hjælpende til, men i denne for en preussisk embedsmand noget underlige stilling fik han anledning til i stor ophidselse at fremstønne: »Wo man hin sieht, und wo man hin greift, lauter Trümmer.« Ved fælles hjælp blev det skrøbelige vindue sat på plads igen og ikke forsøgt åbnet.

Trods de noget primitive forhold at arbejde under fandt jeg mig ret hurtigt til rette. Det var ikke alle, der kunne finde sig i de noget fremme-

de forhold. En del fra »det gamle land« blev skuffet, de kom til at betragte Vestslesvig som et slags u-land, og de forlod landsdelen igen. For mig blev disse år en stor oplevelse, som jeg nødig – trods skuffelser – ville undvære; men akklimatisering måtte der naturligvis til, og ikke alle havde den fornødne elasticitet til at blive og leve sig ind i forholdene og finde sig til rette.

Her må jeg kort omtale et andet forhold, som vist kom til at spille en rolle en tid. Under og også før afstemningstiden havde sindene været højstemte. Sønderjyderne var ved møder rundt om i landet og også i den danske presse blevet hævet til skyerne, og der fandtes ikke den gode egenskab, som de ikke var forlenet med. Da jeg kom til Vestslesvig, fik jeg det indtryk, at sønderjyderne betragtede os nord fra på lignende måde; men de opdagede dog snart, at rigsdanskerne ikke var de ædle mennesker, de havde forestillet sig; der var nogle slemme eksemplarer imellem. Lidt efter lidt gik det dog op for begge parter, at vi alle var skrøbelige mennesker, der var fulde af fejl; men i begyndelsen gav det altså en del skuffelse.

Til daglig gik alt sin rolige gang; men af og til indtraf større begivenheder, der brød hverdagens ensformighed. Kongen og dronningen besøgte Sønderjylland hver sommer, og en dag fik Burkal meddelelse om, at kongen ville aflægge et besøg hos os og ligeledes besøge Rens og Jynde- vad. De danske i Burkal fik travlt; i nattens løb fik de rejst en æresport tværs over landevejen, og Dannebrog gik til tops hos alle danske i byen. Da tiden for kongens ankomst nærmede sig, tog lærer Hansen og jeg opstilling ved landevejen med alle børnene, både danske og tyske. Forventningen var stor og blev endnu større, efterhånden som tiden gik. Pastor Schwarz, der skulle byde kongen velkommen, gik nervøst frem og tilbage på landevejen og memorerede på sin tale. Delvis skjult af buske stod en del hjemmetyskere i en have på den anden side af vejen. Vi kiggede spændt ad vejen til Saksborg; fra den side skulle kongen komme med hele sit følge.

Omsider kom en bil til syne, det gav et ryk i forsamlingen, det var første gang, man skulle se en konge, vognen nærmede sig hurtigt. Skuffelse! Det var kun amtsskolekonsulent Svendsen, der kom tøffende i en Fordvogn af ældre model; han standsede ikke, men råbte, at nu kom de. Så gik nogle minutter, alle kiggede efter Saksborg. Så kom en bil til syne; den funkede og skinnede i solskinet, alle kunne tydelig se en mand i uniform; så var der ingen tvivl, det var kongen, der kom. Atter en skuffelse. Det var ikke kongen. Det var rigtig nok, at bilen var ny og skinnende, og at manden i vognen var i en strålende uniform; men det var ikke kongen, det var grev Schack, amtmanden. Han standsede lidt fremme. Så gik der igen et par minutter; nu viste der sig flere biler ved Saksborg; jo, nu kom kongen og hans følge endelig. Majestæten steg ud, han

var i admiralsuniform. Pastor Schwarz fik holdt sin tale, og kongen takkede for velkomsten, henvendte et par ord til byens danske og sluttede med en tak for deres troskab gennem de mange år. Derefter fik nogle af børnene et kongeligt håndtryk, og jeg blev præsenteret for kongen af pastor Schwarz. En tysker præsenterede mig for den danske konge! Det hele varede ca. et kvarter; under hurraråb og sang kørte det kongelige selskab videre til Rens.

Endnu en begivenhed, men af en mere alvorlig art, må jeg også nævne. Det var afsløringen af mindesmærket for de faldne soldater her fra sognet; så vidt jeg husker, er der over 70 navne. Stenen står ved indgangen til kirkegården og minder kirkegængerne om de mænd, danskere og tyskere, der mistede livet i det blodige opgør. Afsløringen fandt sted en søndag i november 1920 i trist og skyet vejr og med stor tilslutning fra befolkningens side. Pastor Schwarz, der var født i Holsten, talte på dansk; lærer Hansen, der var født i Vestslesvig og havde deltaget i krigen, talte på tysk.

Et spørgsmål, der optog sindene meget, var opførelsen af nye skoler, ikke alene i Burkal, men også i Rens og Jyndeved. Alle var enige om, at de gamle faldefærdige rønner ikke duede mere, og sogneråd og skolekommission var også klar over, at der skulle bygges. Den drivende kraft var dog amtsskolekonsulent Nic. Svendsen. I løbet af få år var de tre smukke skoler en realitet og lå som danske bolværker i et grænsesogn. Burkal skole kom til at ligge ved Saksborg omtrent midt i skoledistriktet. Ved indvielsen var undervisningsminister Jakob Appel til stede som taler foruden andre kendte skolemænd og politikere og naturligvis den danske befolkning. Det må også kaldes en begivenhed, at tre så store skoler kunne bygges i en egn, der vistnok uden overdrivelse må siges at have været stedbarn, hvad angår dansk kultur og dansk undervisning.

Der var fem skoler i sognet; foruden de nævnte var der også skoler i Lund og Lydersholm. De nye danske lærere nordfra var Skovgaard, H. C. Andersen og Anders Olsen, henholdsvis i Jyndeved, Rens og Lund; alle gik med energi og lyst op i arbejdet, og de var gode repræsentanter fra »det gamle land«. Hver skole havde sin skolekommission med danske og tyske medlemmer.

I den ny skole var der straks fra begyndelsen oprettet en dansk og en tysk afdeling, hvad der sikkert også var det bedste; nu gjaldt det altså om at kapre elever; at hjemmetyskerne sendte deres børn i den tyske afdeling, og at danskerne sendte deres børn i den danske afdeling, var helt i sin orden. Men vi kom ud for overraskelser. I nogle familier – uanset om de var danske eller tyske – var nogle af børnene overbevist danske, andre overbevist tyske. Det skete altså i nogle tilfælde, at søskende kom til at gå hver i sin skoleafdeling. En endnu større overraskelse: En familiefæ-

Kongebesøg i Burkals nye skole kort efter indvielsen – Christian X, der havde ønsket at se de tre nye skoler i Burkal, Rens og Jyndevad, er let kendelig midt i billedet (med hvid uniformshue). Til venstre for ham står lensgreve O. D. Schack.

Den første kongemodtagelse i Burkal blev ikke foreviget. Overlærer Aage Holm Rasmussen mener ikke, at der på det tidspunkt fandtes et fotografiapparat i byen.

Vi savner også et billede af den gamle skole i Burkal. Skulle nogen eje det ene eller begge de nævnte motiver, vil vi meget gerne låne billederne.

der hævdede, at han for at gøre ret og skel til begge sider ville sende nogle af sine børn i den tyske skole og nogle i den danske; om han gjorde alvor af sin trussel, nåede jeg ikke at se.

Ellers var den nationale kamp ret bitter i disse år, måske mere i pressen end mand og mand imellem; i det daglige var danskere og tyskere nødt til at omgås fredeligt, snakke sammen, handle sammen, arbejde sammen osv. Men ved fester og andre sammenkomster kunne udtalelserne måske være lidt tilbøjelige til at løbe løbsk. Børnene i skolen omgikkes, syntes jeg, meget fredeligt, selv om der ikke blev lagt skjul på sindelaget. Af og til hørte vi om drabelige slagsmål mellem danske dragoner i Tønder og tyskere. Slagsmål mellem tyske og danske drenge fandt ikke sted. I skolen brugte vi dengang Den blå Sangbog, og gennem sangen kunne børnene rigtig give udtryk for deres danskhed, og de sparede ikke på stemmen. Jeg husker særlig en sang, nr. 5 i første udgave af Den blå Sangbog under dansk styre: Liflig fløjter Velsklands nattergale, skrevet af Carl Ploug til stævnet på Skamlingsbanken 1846, hvor sidste linie lyder »er der styrke i den tyske sang«, men vore drenge og piger sang med kraftig stemmeføring »er der styrke i den danske sang«. Selv om de blev gjort

opmærksom på, at hele første vers kan opfattes som baggrund for de følgende vers, holdt de fast ved »den danske sang«.

Der havde været skuffelser og ærgrelser ind imellem, og sådanne kan vel næppe undgås; men jeg følte dog, at jeg havde været med i et arbejde, der var møjen værd, at konsolidere danskheden. Jeg kunne i 1920 have tiltrådt en anden stilling, men jeg har ikke fortrudt valget, og når jeg nu efter de mange år tænker tilbage på disse år, er det med glæde i sindet. Jeg fik set under hvilke forhold et grænsefolk levede, at det nationale spiller en stor rolle, meget større end man tænker sig nord for Kongeåen. Den styrke, med hvilken man ved møder sang vore fædrelandssange i Slogs Herreds Hus er ukendt nordpå. Jeg glemmer ikke den inderlighed og kraft, de lagde i sangen »Du skønne land med dal og bakker fagre« og »Det haver så nyligen regnet«. Der kunne, syntes jeg, undertiden være en ubændig trods og frydefuld glæde i disse uskoledede stemmer. Gennem sangen gav de udtryk for deres danskhed.

Slogs Herreds Hus betød meget for danskheden; det lå og ligger i Bylderup og hører altså ikke til Burkal sogn, men fik alligevel sin store betydning for de dansksindede dér. Det er ret ejendommeligt, at disse to nabosogne var så forskellige hvad tysk og dansk angik, i Burkal sogn ret stort tysk flertal, i Bylderup betydeligt dansk flertal. Det kom også til at betyde en del, at Bylderup i den ny præst, pastor Chr. Knudsen, hvis hustru var en datter af en af de sønderjyske piger, fik en begavet og energisk forkæmper for danskheden. Slogs Herreds Hus' betydning er vanskelig at måle. Her var der sang- og musikaftener, gymnastik, og om vinteren mange udmærkede foredrag af betydelige mænd både fra nord og syd for Kongeåen, professor Vilhelm Andersen, professor Knud Fabricius, forfatteren Krarup Nielsen, Jepsen Christensen, P. Lassen og mange mange flere. Og lad os så ikke glemme det hyggelige sønderjyske kaffebord. I Burkal var der intet forsamlingshus, hvorfor de dansksindede søgte til Bylderup. Det var umuligt åndelig set at falde i søvn i grænselandet. De danskere, der kom nordfra og blev akklimatiserede, lærte et grænsefolks problemer at kende på nærmeste hold, også i dagligdagen. To sprog, to kulturer stredes om sjælene, sejr og nederlag vekslede.

Og skoledag fulgte skoledag; år fulgte år. Jeg kom senere til at tænke på en af linjerne i Modersmålet: »Det blev en sten i muren, der hegned hendes gård«. Det syntes mig, at det arbejde, vi lærere lagde i skolen, også kunne kaldes en sten – om end en lille – i muren om danskheden.

Jeg sender – i 50-året for genforeningen – en hilsen og tak til grænselandet.

Aage Holm Rasmussen

Post festum - en gammel købmandsregning fra et bryllup

Henimod midsummer 1860 – det er nu 110 år siden – blev der budt ind til bryllup i Varnæs. Det var ungkarl og landmand Jørgen Jessen Duus fra den vestlige gård ude »å Nørreraj«, der ville hjemføre sin brud, pigen Maren Christiansen Hattesen fra en gård øst i Bovrup by¹⁾). Brudeparret havde, uvist af hvilken grund, fra det kongelige amtshus i Åbenrå i maj måned fået bevilling på at måtte blive viet i hjemmet. Men – melder kirkebogen – vielsen fandt trods dette sted i kirken 14. juni 1860. Og siden levede Jørgen og hans Maren lykkeligt sammen i mange år.

Det kunne nu heller ikke være andet, om ellers et godt »Kåest«, et ret bryllupsgilde, er et godt varsel for fremtiden. Og at de to har fået et ordentligt gilde, ved vi helt bestemt. Thi endnu findes den købmandsregning, som brudgommen betalte allerede fire dage efter festen. Den har mange enkeltposter og giver et tydeligt billede af, hvad der har været sat på bordet til glæde for bryllupsgæsterne. Derfor aftrykkes den her med nogle forklarende noter og med sin originale retskrivning – at gengive gamle dokumenter med deres egen retskrivning bringer altid en interessant duft fra fortiden og fører os tættere ind på livet af svundne slægter.

Regning for Jørgen J. Duus.

	Rd.	Mk.	Sk.
42 D ²⁾ bedste Kaffe 32 Sk.	14	–	–
8 Sukker Hat 162 D 21½ Sk.	36	1	11
7 D brunt Sukker 23 Sk.	1	4	1
4 D Sikori 9 Sk.	–	2	4
20 D bedste Riis 14 Sk.	2	5	8
32 D b[edste] Svesker	4	4	–
14 Sitrone	–	3	8
2 D Amdam ³⁾	–	2	4
4½ Qtn ⁴⁾ Safran	–	4	8

1) Jørgen Jessen Duus var født i Ullerup sogn 17/1 1833 som søn af boelsmand Jes Duus og hustru Ingeborg Jessen. Maren Christiansen Hattesen blev født i Bovrup, Varnæs sogn 11/4 1832; og hendes forældre var boelsmand Peter Christiansen Hattesen og hustru Anne Botille Petersen.

2) Betegnelsen »D« kan her som ved andre poster ikke være forkortelse for den gamle vægtenhed drakma, der er lig med det lille quint (se f. ex. C. E. Mangor: Land-Apothek, til danske og norske Landmænds Nytte, København 1803, s. 1). Det ville jo være meningsløst f. ex. at købe kun 42 drakmer eller quint kaffe til et helt bryllupsselskab. D'et må derfor tydes som en forvanskning af tegnet U, betegnelsen for et pund.

3) Amdam er stivelse til at blande i vandet ved vask.

4) Qtn = Quint.

8 Sk Nelken	–	–	8
2 Ld ⁵⁾ Kardemom	–	1	6
2 Ld Muskatenblom	–	1	6
¹ / ₄ D Engefer	–	–	7
¹ / ₄ D Allelei ⁶⁾	–	–	10
¹ / ₄ D Kanehl	–	1	6
20 D Pudersukker 18 Sk.	3	4	8
8 D Lyes 27 Sk.	2	1	8
¹ / ₂ Skp ⁷⁾ findt Saldt	–	2	–
22 D Rosiner 22 ¹ / ₂ Sk.	5	–	15
14 D Korende 17 Sk.	2	2	14
2 D Senep 20 Sk.	–	2	8
¹ / ₈ D Thee	–	–	11
36 ¹ / ₂ Kd ⁸⁾ Ung Viin 21 Sk.	7	5	15
47 ¹ / ₄ Kd Brendeviin 29 Sk.	14	1	10
2 Kd Rum	1	2	8
28 D Tobak 14 ¹ / ₂ Sk.	4	1	6
110 ³ / ₄ Kd Viin 3 Mk. 9 Sk.	65	3	14
2 D guul Tobak 12 Sk., Rifstikke ⁹⁾	–	4	–
2 ¹ / ₄ Kist ¹⁰⁾ Sikarde ¹¹⁾	3	–	–
5 Kd Edike	–	5	–
	12	12 ¹²⁾	
Sum	175 Rbd	0 Mk	12 Sk

betalt

Jørgen H. Schmidts Enke.

Warnitz d. 18. Juni 1860.

Det var jo ikke småting, købmandens enke – der forresten også var kro-kone i den helt gamle kro i Varnæs – har leveret. Og foruden de her nævnte sager er der jo også blevet fortæret suppe, flæskeskinker og andet kød i mængde. Så det har sikkert været et virkeligt godt »Kåest«. Og nu kan læserne selv slikke sig om munden ved at tænke på de på regningen nævnte lækkerier – ikke mindst de 110 ³/₄ kander vin!

Urban Schrøder.

5) Ld = Lod.

6) Allelei kommer af det tyske ord »allerlei« og betegner krydderiet allehånde.

7) Skp = Skæppe.

8) Kd = Kande.

9) En Rifstikke eller Rivestikke er en svovlstikke, der kan tændes ved at rives mod buksebenet eller støvlesålen.

10) Ordet »Kist« er formodentligt det samme som dialektordet »Kasten« i betydningen: en kasse, her: en lille kasse, en æske.

11) Sikarde er frugten sukat, der bruges ved bagning.

12) Disse to tal er skrevet til som hjælp ved sammentællingen.

Skovlund, Skovby og Soholm

Tre sydslesvigske stednavne

Tyske og danske forskere har kastet lys over nogle vanskelige sydslesvigske stednavne. Bibliotekslektor Poul Kürstein gør rede for disse fremskridt i forskningen.

Næsten al gammel *skriftlig* tradition i Sydslesvig er tysk, nedertysk eller højtysk, og det gælder naturligvis også overleveringen af stednavne, hvis oprindelige danske skikkelse blev klædt i tyske former. En dansk skriftlig tradition blev efterhånden skabt ved de topografiske håndbøger og de store kortværker såsom Erik Pontoppidan: Hertugdømmet Slesvig, 1781, Videnskaberne Selskabs Kort over Sønderjylland eller Hertugdømmet Slesvig, 1836, samt flere specialkort før dette, Generalstabens Kort, 1851–1854, den danske udgave af Johannes v. Schröder: Hertugdømmet Slesvigs Topographie, 2. opl. 1854, J. N. Schmidt: Slesvigs Land og Folk, 1852, og endelig J. P. Trap: Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig, 1864.

Generalstabens kort indførte endog det indlysende rigtige træk at tage hensyn til den stedlige udtale og dermed til den mundtlige danske overlevering, og det er vist første gang, at det sker ved brugen af sydslesvigske stednavne. Traps stednavneformer er i hovedsagen de samme som generalstabskortets, men der er dog afvigelser. I det store og hele må Trap vel siges at have nået et udmærket stadi for stednavnenes rigtige danske form, og man farer i reglen godt ved at holde sig til Traps stednavneformer.

I nyeste tid har danske forskere som Anders Bjerrum, Kristian Hald og Svend Aakjær ydet forskellige bidrag til oplysning af stednavneforhold i Sydslesvig. Et stort værk, svarende til hovedværket for de nordslesvigske stednavne, »Sønderjyske Stednavne« 1933–1934 bd. 1–5, er under udgivelse. Det hedder »Sydslesvigske Stednavne« og udgives af Anders Bjerrum, Kristian Hald og Peter Jørgensen. Foreløbig er kommet to hæfter, nemlig om Husby Herred og Ny Herred i Angel. Inden man bruger det, bør man dog sætte sig ind i stednavnes almindelige problemer ved at læse Kristian Halds bog »Vore stednavne«, 2. udgave 1965.

Fra tysk side er det først og fremmest Wolfgang Laur, som har behandlet sydslesvigske stednavne i en lang række enkeltafhandlinger og i en stor bog: »Die Ortsnamen in Schleswig-Holstein«, 1960. Vil man imidlertid i gang med et bestemt stednavn fra det område, som »Sydslesvigske Stednavne« ikke dækker endnu, bør man gå til Laurs sidste store håndbog »Historisches Ortsnamenlexikon von Schleswig-Holstein«, 1967, som vil være uundværlig for den stednavnekyndige, også fordi den undertiden giver en forklaring,

der afviger fra danske stednavneforskeres. Desuden har den en meget udførlig oversigt over både den danske og den tyske litteratur.

I det følgende skal vises, hvorledes Laurs håndbog kan bruges til løsning af spørgsmålene: Hedder det *Skavlund* eller *Skovlund*? Er *Søholm* eller *Soholm* det rette navn?

Landsbyen *Skovlund* ligger i Nørre Haksted sogn på landevejen mellem Flensborg og Nibøl. Den var tidligere kendt for sin store vandmølle, der var tvangsmølle for bønderne i et område på 10 kvadratmil eller 500 kvadratkilometer. Mølleren kunne ikke undgå at blive velhavende. Desuden var han, som han selv har ladet skrive på prædikestolen i Nørre Haksted kirke, »kunsterfaren«, hvad dette fortrinlige kunstværk, som han har skænket kirken, fuldtud stadfæster. I nyeste tid er byen kendt for »Skovlund-sagen«, den slesvig-holstenske regerings overgreb mod lærer Karl Otto Meyer, Flensborg Avis's nuværende chefredaktør.

Flensborg Avis bruger formen *Skovlund* og har gjort det i hundrede år. Imidlertid kaldes byen på tysk for *Schafflund*, og det rimer ikke rigtigt med den danske form *Skovlund*.

Et dansk *skov-* som forled bliver nemlig i tysk gengivelse enten til *Scho-* som i kirkebyen Schobüll, oprindeligt Skovby, i Nørre Gøs herred, eller til *Schu-* som i Schuby, Skovby i Arns herred, der hvor landevejen Slesvig-Husum krydser jernbanen Flensborg-Slesvig, eller tiest til *Schau-* som i Sörup-Schauby, Sörup Skovby i Sörup sogn, og Esgrus-Schauby, Esgrus Skovby i Esgrus sogn, begge i Angel.

Gamle tyske gengivelser af danske stednavne er nemlig næsten aldrig vilkårlige. Der er system og mening i dem, og når der, som her, er forskellige gengivelser af det samme danske ord, skyldes det, at der også har været afvigelser i de danske forlæg. Den, der har tilstrækkelig viden og evne til at bruge den, kan finde frem til disse forskelle, sådan som professor dr. phil. Kristian Hald nys har gjort netop med hensyn til disse skovbyer. I en afhandling i 1. bind af »Kopenhagener germanistische Studien«, 1969, som er formet som et festskrift til professor dr. phil. Peter Jørgensen, har han påvist, at disse forskellige tyske former for gengivelse af dansk *skov-* skyldes forskelle i de danske folkemål i Nordslesvig og Nørre Angel i forhold til de danske folkemål i Sønder Angel, i Arns herred og på Svansø.

Derimod gengives *skov-* aldrig ved *Schaff-*, og desuden bruger kenderen af sydslesvigske stednavne, professor dr. phil. Anders Bjerrum formen *Skavlund*, dog uden at forklare forleddet, og dermed er problemet rejst. Vi undersøger sagen ved at gå baglæns op i fortiden med Laurs håndbog som stifinder.

Trap har *Skovlund*, og det er herfra, at Flensborg Avis har sin tradition. Generalstabskortet har også *Skovlund*, og kortet selv hævder, at udtalen er hørt på stedet. Imidlertid er sammenstillingen af de to næsten enstydigede ord

Johannes Mejers kort over Tønder amt 1648 med formerne Sahalm og Sobholmbrücke. I kartusjen tegnes, i hans og Caspar Danckwerths »Newe Landesbeschreibung der zwey Hertzogthümer Schleswich und Holstein«, 1652, kortet den rundhåndede velynder og prægtige og strenge herre Wolf Blohm, hertugen af Slesvig og Holstens råd og amtmand over Tønder amt, af Kgl. Majestæts matematiker Johannes Mejer.

skov og lund mærkelig. At kalde en lund for skov og en skov for lund er sært, så vi må undersøge videre. Videnskabernes Selskabs kort fra 1836 har *Schaflund*, en form, der ligger tæt op ad den tyske tradition – så vi må prøve at finde ældre former. Dem finder vi hos Kongelig Majestæts mathematicus Johannes Mejer på hans kort fra 1652, som nu kan fås i overkommelig nytryk og lånes på bibliotekerne. Han har *Schafftlund*, hvoraf det vigtigste ikke er det dobbelte *f*, men *t*'et. Et gammelt papir i landsarkivet på Gottorp fra 1580 har *Schafftling*, men denne endelse kunne være tilfældig. Dog finder vi den igen i »Sønderjyske Skatte- og Jordebøger«, hvor en skatteliste fra 1543 har *Schafftelinge*. Og hermed er vi nået så langt tilbage i tiden, som det er muligt, men nu er det også gør ligt at kaste lys over stednavnets oprindelige form og tyd.

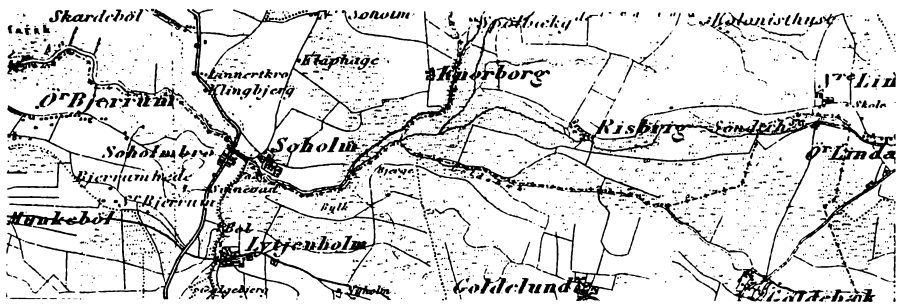
Det oprindelige navn er *Skaftling*. Det er først blevet ændret ved, at de nedertyske skrivere uvilkårligt har gengivet det danske *sk* ved *sch*. Dette skifte mellem de to sprog er jo velkendt og forekommer også den modsatte vej. Grev Schack på Schackenborg og en chaussé bliver på sønderjysk til grev Skak på Skakkenborg og en skasé. Forleddet *skaft-* betyder et skaft, og hertil er føjet en hyppigt forekommende endelse *-ling*. Stednavnet kan sammenstilles med *Skaftning* i Ustrup, Vedsted Sogn, Haderslev Amt.

Hvorfor ordet skaft er brugt her i et stednavn, er ikke så let at sige. Man kunne tænke sig, at landskabet oprindelig har haft en eller anden særegen-
hed, som ledede tanken hen på et skaft. Måske har en mand ved en bestemt
lejlighed hentet sig et godt skaft til en økse, eller man har fået spydskafter
i en skov på stedet. Det kan ikke siges med sikkerhed. Og på et eller andet
tidspunkt har man glempt oprindelsen og forstår ikke sammenhængen, og så
sætter ændringerne ind.

Det begynder med, at den tryksvage endelse *-ling* opfattes og tydes som
-lund. Der har været masser af skov her på egnen fordom, og det vrirmler
med skovnavne: Gottrupel (egentlig Gottrup-elle), Ellund, Risbrig og andre.
Den første fremstilling af egnens stednavne som kilde til forståelse af egnens
fordums egenskab af skovland er givet allerede i »Flensborg Almanak for
Aaret 1879« af A. C. C. Holdt, som ikke var sprogforsker, men Flensborgs
fine og pålidelige historiker.

Så har man Skaftlund, som Mejer trofast gengiver som *Schafftlund*.
I den tunge ophobning af medlyde *ftl kan t*'et ikke holde sig i talen, fordi
der er ringe støtte i de skrevne former, som kun meget få læser, og endnu
færre skriver. Det talte sprog afslibes. Skaftlund bliver til *Skaflund*. Ganske
regelret bliver *af* til *av* (au), og så har vi *Skavlund*, og sådan har det været
udtalt af egnens indbyggere. Dette er blevet hørt af de folk, som skabte
generalstabskortet. De har opfattet *Skav-* som skov, hvad der let lader sig
forklare. Skov udtales på sønderjysk *skau*, jævnfør Laurids Skaus navn,
og med en ret god grund og en udmærket samvittighed har man indført
Skovlund på generalstabskortet, og derfra er det gået til Trap og videre til
den danske presses tradition. Her har det nu været i levende brug så længe,
at det næppe vil være muligt at ændre navnet til det efter oprindelsen rig-
tigere *Skavlund*.

Soholm Å er ved siden af Ejder, Trene og Arlå det vigtigste vandløb i
Sydslesvig. Med sine side og våde enge har den fra gammel tid været et
virkningsfuldt skel mellem Kær Herred i nord og Nørre Gøs Herred i syd,
og i hovedsagen var den 2. zones sydgrænse ved afstemningen i 1920. So-
holm selv er en lille holm, der hæver sig nogle få meter over engene, og i
nyere tid har den haft en bebyggelse af et par gårde og huse. Soholm-
bro var den eneste overgang over åen og dens enge, og på den gik den vestlige
oksevej fra Læk til Husum.

Generalstabskortet 1857, Vestre Blad III. Udsnit. Man ser Soholm, Soholm å, Soholm bro og Svinevad.

Trap kalder den *Søholm*. For denne fortrinlige håndbog har det utvivlsomt været et vigtigt formål og et lovligt ærinde at genindsætte det danske sprog i dets gamle ret og på dets gamle enemærker og følgelig at bruge de ægte danske stednavne. Det er sket med stort mådehold og med gode grunde.

Men spørgsmålet er, om ikke *Søholm* er blevet lidt for »dansk«? En holm ligger desuden ofte, ja tiest, i en sø eller andet vand, så sammenstillingen er mistænkelig.

Vi går baglæns op i fortiden. Mejers kort fra 1652 har *Soholmbruck*. Et middelalderbrev fra 1499 har *Szoholm*, og i Slesvig-bispens jordebog fra 1462 skrives *Zoholm*. Nu er gamle nedertyske former usikre i medlydene, for i skrift skelnes der ikke mellem *o* og dets omlyd *ø*, og samme forhold findes ved *u* og *y*. I Mejers *Soholmbruck* er det givet, at man har sagt *-brücke*. Og man kunne tænke sig, at de angivne former på *Soholm* faktisk har været udtalt *Søholm*, så vi er lige vidt.

Nu har Mejer også formen *Saholm*, og den er yderst interessant, for *Soholm* ligger i et område, hvor frisisk og dansk er blandet, så at der også findes frisiske former af danske stednavne. Mejers *Saholm* gengiver en nutidig frisisk form *Sååhulm*. En anden frisisk form er *Suhulm*, og der er ikke nogen tvivl om, at de frisiske navne jo gengiver et dansk *Soholm*, en holm med svin. Det samme navn finder man i Åbenrå Amt, Haderslev Amt og Tønder Amt, og man kan finde dem i »Sønderjyske Stednavne« sammen med andre navne, sammensat med so.

Man kan altså tænke sig, at der i gamle dage har været svin på holmen i engene, men om stednavnet er opstået ved, at man engang har set vildsvin dér, eller om bønderne har holdt grisesøer gående på dette afsides og godt nærende sted, er ikke til at sige. Rent sagligt kan vi tilføje, at generalstabskortet også angiver et *Svinevad* ved *Soholm*bro.

Formen fra Trap er altså ikke rigtig efter ordets oprindelse og tyd, og da den aldrig er blevet brugt i større omfang, bør den undgås, og man kan trøstigt sige og skrive *Soholm*.

Poul Kürstein.

TO VENNER *J. P. Johansen og Lars Andersen*

I april 1862, mens seminariet i Tønder endnu var under dansk ledelse, mødtes to unge mænd, en sydslesviger og en fynbo, der begge var optaget af naturen og dens myldrende liv og især af den dyregruppe, som menneskene vel oftest kommer i berøring med, nemlig insekterne. Hvor vi end færdes, vrimler det med disse små skabninger, som de fleste næppe skænker en tanke, medmindre de på en eller anden måde bliver generet af dem. – De to seminarister (som det hed dengang) boede over for hinanden i Spikergade og fandt hurtigt sammen om deres fælles interesse: entomologien, læren om insekter, og samarbejdet fortsatte også efter, at de havde bestået lærereksamen.

Den yngste af de to venner, Johan Peter Johansen, blev født 1844 i Vestre i det dansktalende Ladelund sogn i Sydtønder amt, nu syd for grænsen, som søn af husmand J. P. Johansen og hustru Christine f. Jessen, og den anden, Lars Andersen, fødtes i Nellemose, Hårby sogn på Fyn i 1843 som søn af husmand Anders Nielsen og Anne Larsdatter. De kom begge fra små kår og var begge danske af sindelag. De deltog således ved afsløringen af Isted-løven på Flensborg kirkegård den 25. juli 1862 sammen med de øvrige elever og lærere ved seminariet. I sommerferien 1863 var Johansen med Andersen på besøg i sidstnævntes hjem mellem Assens og Fåborg, hvor de tilbragte fire dejlige uger med badning, roning, botanisering og indsamling af insekter.

Så kom krigen. Seminarieeleverne var kommet i et spændt forhold til det tyske borgerskab i Tønder. Allerede sidst i januar var det kommet til skærmydsler og slagsmål mellem unge slesvig-holstenere og de danske seminarister ved en koncert med påfølgende bal hos Lohmann på Blegen. 30-40 deltagende seminarister blev ved denne lejlighed smidt ud og kastet dels i stikkelsbærbuskene og dels i grøften. Først i februar måtte de fleste elever forlade seminariet, der blev standset. Lars Andersen kom bort fra byen uden at få sit tøj og sine bøger med, og Johansen rejste hjem til sine forældre i Vestre. Under våbenhvilen kom han over til Andersen i Nellemose med alle dennes efterladenskaber fra Tønder. Her blev han i tre uger, hvorefter Johansen rejste tilbage til Tønder igen for at afslutte studiet under tysk ledelse af seminariet. Johansen tog lærereksamen i 1866. Han blev straks derefter ansat ved Vilh. Hagerups danske privatskole i Tønder, og efter Hagerups død i 1868 fortsatte han et kort stykke tid som leder, indtil de tyske myndigheder lukkede skolen. Et års tid var han huslærer

i Flensborg og derefter lærer ved folkehøjskolen på Sandbjerg i Sottrup sogn fra 1870-72. Efter korte ophold i Fredericia og ved Ask højskole i nærheden af Århus kom han til Viborg, hvor han først var soldat og senere lærer. Herfra kom han til Albert Dahls drengeskole i Ålborg i 1875. Her blev han gift 1877 med Sofie Elisabeth Ravnkilde, datter af bryggerier Niels Chr. Ravnkilde og hustru Poulina f. Randrup. Samtidig opgav han skolegerningen for at blive bestyrer af svigerfaderens bryggeri, som han selv overtog året efter og drev med dygtighed i 20 år. Lars Andersen besøgte sin ven i Ålborg i 1880 og 1881, hvor deres gamle venskab blev opfrisket, og hvor de udvekslede viden og erfaringer fra deres fælles interesseområde entomologien. Johansens årelange indsats på insektforskningens område førte til, at han blev æresmedlem af Entomologisk Forening. Han skrev bogen »Danmarks Rovbiller«, som blev udgivet i København 1914 og har endvidere skrevet adskillige artikler til Entomologiske Meddelelser. Johansens store samling af biller findes nu på Zoologisk Museum i København. Han døde i Hillerød 1915.

Lars Andersen stod i stadig brevveksling med sin sydslesvigske ven til hans død og skabte selv en samling af insekter, i alt væsentligt indsamlet på Haderslev-egnen, hvor han fik sit virke. Andersen begyndte som huslærer på Knorborg ved Stokkerhoved uden for Haderslev. Det var den daværende provst Prael, Gl. Haderslev, som blev opmærksom på den begavede og dygtige lærer og formåede ham til at blive i Nordslesvig. Andersen ansattes ved det offentlige skolevæsen i Haderslev, og her var han, da den fransk-tyske krig udbrød i 1870. Efter krigens slutning krævede de preussiske myndigheder, at lærerne ved det offentlige skolevæsen skulle aflægge troskabsed til den preussiske konge, og trods store betænkeligheder gik Andersen med hertil. I alle årene indtil Andersen tog sin afsked, virkede han derefter ved kommuneskolen i Haderslev og i en årrække også ved handelsskolen. Et par gange blev han opfordret til at tage tysk-kursus på seminariet i Segeberg, men Andersen ville hellere fordybe sig i entomologien. Under hele sin virksomhed i Haderslev stod Lars Andersen i et venskabeligt forhold til såvel gamle provst Prael som til hans søn, pastor Prael, da denne fra Møgeltønder forflyttedes til Gl. Haderslev. Sidstnævnte udgav i samarbejde med Andersen en dansk bibelhistorie, som benyttedes ved religionsundervisningen i landsbyskolerne.

Lars Andersen døde i Haderslev den 4. oktober 1920 og nåede således at opleve genforeningen.

Jens Lampe

Litt.: Dansk biografisk Leksikon, Entomologiske Medd. 1918, Tønder Seminarie-Stat; breve fra præsident Holger Andersen og Lars Andersen (medd. ved læge Helge Wiborg-Nissen, Odense.)

BOGANMELDELSER

Chr. Stenz og R. P. Sørensen (red.):
Bov sogn. Udg. af Historisk Samfund
for Bov Sogn 1969, 484 s., ill.

Det er altid med stor spænding, man første gang blader i en ny sognehistorisk bog. Er det noget snak, eller får man reelle, gode oplysninger? Det er slet ikke meningen med disse ord at tale nedsettende om bøger af den første kategori. Hvis man forstår med de rette ord at vække interessen for hjemsogets historiske minder, kan det være et udmærket formål i sig selv, men for den, for hvem den historiske interesse er en selvfølge, er det ikke tilstrækkeligt. Han eller hun har brug for konkrete oplysninger og skal kunne bruge bogen som opslagsværk, hvis man f. eks. vil vide, hvornår kirkens altertavle er fremstillet, hvornår jernbanen blev bygget osv. Det er ikke nok at få at vide, at en begivenhed skete i »gamle dage«. Men det er heller ikke tilstrækkeligt at bringe en ophobning af kendsgerninger. Bogen skal også kunne læses, og det ville være ganske urimeligt, hvis en sognehistorie kun kunne læses af folk med historiske forudsætninger. Der er altså i høj grad tale om et både – og.

Hvis man med et sådant lokalhistorisk syn ser på »Bov sogn«, falder bedømmelsen absolut positivt ud. Her er et væld af kontante oplysninger for den, der søger viden, og man keder sig ikke ved læsningen, for begivenhederne er beskrevet på en fornøjelig og letforståelig måde. Ved at dele emnerne ud til ikke mindre end 36 forfattere, har man sikret sig, at alt er beskrevet af en person, der i forvejen vidste noget om sagen eller i det mindste kunne få tid til at sætte sig grundigt ind i forholdene, og da man åbenbart nøje har gennemtænkt, hvilke emner der skulle behandles, er de fleste farer ved en så stor medarbejderskab stort set undgået.

Naturligvis har alle 36 ikke de samme evner til at kunne skrive velklingende, og enkelte er faldet for fristelsen til for ukritisk at opremse lige gyldige oplysninger, men det mærkes ikke i helheden og fornemmes knap nok som små skønhedsfejl.

Indholdsmæssigt følger bogen det traditionelle mønster, blot er indledningsafsnittet om sognets beliggenhed og natur her udvidet, uden at det dog ændrer bogens karakter af hovedsagelig at være et lokalhistorisk værk. Næste hovedafsnit gennemgår sognets historie fra oldtiden til vore dage. Man begynder meget logisk med oldtidsminderne og fortsætter med en beskrivelse af det berømte, middelalderlige Frøslev-skrin. Efterhånden bliver den logiske rækkefølge af artiklerne lidt svær at få øje på, men hovedsagen er, at de væsentligste emner er behandlet: kirken, overtro, skolerne, gårdene, møllerne osv. Man vil altid i et sådant værk kunne nævne ting, man gerne ville have haft mere indgående behandlet – i dette tilfælde f. eks. bygningshistorien – men enhver kan jo ikke gøres tilfreds.

Tredie hovedafsnit hedder »Hjemlig produktion« og handler om jernudvinding, teglværker, tørv, vand og lignende. Brændevinen er heller ikke glemt (Bommerlunderen!). Fjerde afsnit indeholder en række erindringsbilleder fra sognet, og endelig omtales i sidste del af bogen en del betydelige personer fra sognet. Til sidst findes der et navne- og stedregister, men intet sagregister. Man har vel ment, at indholdsfortegnelsen her var tilstrækkelig, men det ville have været rart, om man f. eks. havde kunnet finde de landbrugshistoriske oplysninger (indførelsen af svingploven m.v.) i »Hans Schmidt's optegnelser« og fiskedammene i kapitlet om velfartsstedet Klus ved hjælp af et register. Et sagregister er nemlig ikke alene nyttigt

for den lokale læser, men i høj grad også for forskeren, der gennemgår landets lokalhistoriske litteratur for at finde omtale af et bestemt emne – og denne bog indeholder jo virkelig mange oplysninger, som man ikke let finder andetsteds.

Bogen er blevet ganske pæn, og illustrationen er uden at være opsigtsvækkende dog ret tilfredsstillende. Slemst er det derimod, at der ikke bringes noget ordentligt kort. Der findes et enkelt kort på s. 12, men det viser alt for lidt, og sogneræserne gennem tiderne, der vist er dets væsentligste indhold, kan man kun forstå, hvis man i forvejen véd, hvad det drejer sig om. Ganske

vist er det ikke usædvanligt, at lokalhistoriske værker mangler tilfredsstillende kort, men det gør ikke forsømmelsen mindre. En sognehistorie må virkelig indeholde gode kort.

Griber vi tilbage til problemstillingen i indledningen af denne anmeldelse, må vi altså konstatere, at det med denne bog er lykkedes at skabe et godt lokalhistorisk værk. Har man tilknytning til Bov sogn, må man naturligvis eje denne bog, og man kan kun anbefale kommende lokalhistoriske forfattere at studere den for at se, hvorledes opgaven kan løses på udmærket måde.

Viggo Petersen

Hans Lind:
AUGUSTENBORG – SOM DET
VAR ENGANG

Der ligger et betydeligt arbejde og mange års detektivvirksomhed bag udsendelsen af den lokalhistoriske »Augustenborg – som det var engang«. Det er overassistent Hans Lind, Augustenborg, som har præsteret det store arbejde, og som selv har finansieret udgivelsen på eget forlag.

Oplaget er kun på 500 eksemplarer og forhandles kun hos en bror, købmand Peter Lind, Augustenborg. Desværre vidner prisen om den økonomiske baggrund for udgivelsen. 17 kr. pr. eksemplar er en temmelig pebret pris, men dækker alligevel kun tryk- og kostningerne. Hvis bogen bliver udsolgt vil der ikke ske genoptryk, men i stedet skal der sættes på et hæfte nummer to, hvor ikke alene Augustenborg, men også omegnens historie skal belyses.

En del af illustrationerne i bogen er hentet fra et fotografisk pladearkiv efterladt af Richard Reich. Han efterlod sig omkring 30.000 fotografiske plader. Omhyggeligt nummereret fra nummer 1 og opefter i en kundebog. For fem år

siden gik arvingen imidlertid i gang med at skovle de fotografiske plader på en vogn med lossepladsen som mål, og før Hans Lind nåede at gribe ind, var omkring 20.000 plader ødelagt. Også kundebogen var gået tabt. De resterende 10.000 plader er nu gennemgået og katalogiseret, og næsten samtlige motiver er stedfæstet.

Under efterforskningen er der kommet mange lokalhistoriske oplysninger for dagen, og interesserede har bidraget med yderligere et par tusinde billeder til arkivet.

Forarbejdet til den nu udsendte bog er væsentligst koncentreret i de sidste fem år. Det største minus er en lidt rodet tilrettelægning. Det kniber med at finde rundt i, hvilken tekst, der hører til hvilket billede, og desuden kan man have sine spekulationer over, hvorvidt billederne er af gammel eller ny dato.

Når det drejer sig om gengivelser af arkitektoniske detaljer eller hele bygninger, kan det være svært at tidsfæste, medmindre man kigger efter tv-antennener på tagene. Men i realiteten er usikkerheden kun udtryk for, at de gamle plader har en fin kvalitet.

I teksten findes der adskillige pudsige

De ældste augustenborgere kan stadig huske, da de hesteløse cykelryttere drog til dysterne på festpladserne. Billedet her er taget i 1895. Omkring et halvt hundrede ryttere cykler gennem Storegade på vej til festpladsen, som dengang var placeret ved Moltmann på Palævej.

oplysninger fra den periode, som er søgt rekonstrueret. Forfatteren har koncentreret sig om tiden fra 1895 til genforeningen i 1920. Der er mange relevante og interessante oplysninger, hvorfra bl.a. følgende pluk er hentet:

De augustenborgske hertuger engagerede mange håndværksmestre til bygearbejder, og de fleste blev hentet sydfra. En overgang var der omkring 30 håndværksmestre i Augustenborg, og de udvalgte fik lov til at hægte »hof« foran deres mesterbetegnelse. Kun en enkelt mesterslægt har holdt stand. Det er blikkenslagerdynastiet Frank, som i fem generationer og næsten 200 år har ladet håndværket gå i arv.

Augustenborgøl har været en efterspurgt vare. Brygningen blev startet i 1878 af Lorenz Ecklon, og i godt en snes år blev øllet transporteret tønnevis til udsalgsstederne fortrinsvis på Als. Efter indstillingen af ølproduktionen

kort efter århundredskiftet fortsatte man med fremstilling af en Augustenborgbitter, som blev berømmet og præmieret. Også den produktion er siden gået i stå. Som et levn fra dengang er der en 14 meter dyb kampestenssat brønd, overdækket, men med så rigelige vandmængder, at Augustenborg by i dag kan hente halvdelen af sit vandforbrug her, hvis de normale vandtilførsler skulle svigte.

Og i det gamle Postholderens Hus har man stadig i kælderens bevaret 15 originale postbokse i forskellige størrelser.

I Augustenborgs Storegade var der i 1890'erne liv og glade dage. Om sommeren holdtes det årlige marked, som var centrum for al opmærksomhed og forlystelsesglæde på Als. Flere hundrede meter af gaden blev omdannet til basargade med telte og forlystelser. F. eks. karusseller, der blev trukket af tre kar-

le. Det var tidens konditionsprøver.

En udsøgt delikatesse på markederne var kogt sirup rullet ind i avispapir. Både voksne og børn stillede deres sliketrang på den måde, for den gang havde man ikke fundet ud af det skadelige i at spise tryksværte.

En anden delikatesse blev her præ-senteret for første gang. Det var appelsinen, men succesen var ikke stor – man vidste ikke, at frugterne skulle skrælles.

Op så er ringridningen naturligvis ikke glemte. Hertug Christian af Augustenborg interesserede sig meget for hestesport, og i 1827 blev den første festivitas afholdt. Der var galopstævner over flere dage, og man kunne mønstre op til 300–400 ryttere til datidens rytterfester.

Interessen sygnede imidlertid hen,

men i 1848 blev traditionerne genoplivet og har gennem skiftende tider holdt sig i live til i dag.

Heste var ikke hver mands eje på det tidspunkt (og er det jo egentlig heller ikke i dag), men de mindre formuende fandt alligevel udvej, da cyklen blev populær omkring århundredskiftet. Der blev dannet »Hjulridderforeninger«, hvor man i mangel af de firbenede holdt sig til de tohjulede, og også denne tradition er der stumper tilbage af. Bl.a. ved ringriderfestlighederne i Sønderborg, hvor der holdes cykelkonkurrencer for børn.

Interessen for den lille publikation har været over forventning. Selv fra Amerika er der kommet bestillinger, og Hans Lind regner med, at oplaget hurtigt vil blive solgt. *k. s.*

MØGELTØNDER

På kunstakademiets arkitektskole er der tradition for at slutte med en opmålingsrejse, som i fjor ledte et hold arkitektstuderende til Møgeltønder. Deres glæde over byen og deres sorg over, at Sønderbyens miljø er skæmmet af ny-

bygninger, der ikke passer ind i sammenhængen, har de samlet i et smukt hefte på 34 sider, der kan erhverves ved henvendelse til Karsten Hansen, Rudekæret 13, 2840 Holte. Det er meget prisværdigt, at unge studerende foretager punktundersøgelser af denne karakter.

DANSKE SKOLEJUBILÆER I SYDSLESVIG

To festskrifter fortæller om den danske skoles 50 års jubilæum i Sydslesvig. Det første, »Dansk skole-, børnehaven- og vandrelærervirke i Sydslesvig«, er udgivet af Dansk skoleforening for Sydslesvig i anledning af dens jubilæum 5. maj, det andet, »Duborgskolen«, markerer Duborgskolens jubilæum den 15. oktober.

Layout og typografisk udstyr placerer de to festskrifter højt, det er også en fornøjelse at se, at Flensborg Avis har trykt dem og altså nu kan gøre sig gældende på dette område, og indholdet vil glæde alle, der har forhåndsinteressen, og formodentlig en del derudover.

Det er tre rektorer, der har skrevet om Duborgskolen, Bernhard Hansen, Henry Jensen og Knud Fanø. Bernhard Hansen sørger for dramaet; han fortæller om Ernst Kaper, der i hovedstads-

pressen skildrede sit censorarbejde i Flensborg så begejstret, at det tyske gesandtskab fik forment ham adgangen til Duborgskolens censorbord; det tyske bystyre får sin anmærkning, fordi det eksproprierede en del af skolens jord; generalinde Ramsing får sin anerkendelse for den hjælp, der holdt den værste sult fra døren; Duborgskolen blev invaderet af flygtningene, og en bedstemor, der var død under rejsens strabadser, blev af familien gemt i en sæk, der imidlertid blev stjålet i nattens løb, formentlig i håb om et bedre bytte; nazitidens kapitel sluttede med, at alle skolens lærere måtte »afnazificeres«, og under mange besværligheder gennemførtes siden den opbygning af gymnasiet, som de to sidste rektorer beretter om.

Det andet festskrift rummer også drama, selv om man om Rendsborgstriden ikke får andet belyst end borgmesterens forsøg på at spænde ben for skoleforeningens køb af grundstykket i Büdelsdorf. Af Jaruplunds saga får vi landråd Lübkes tyske begrundelse for, at Sankelmark ikke måtte blive stedet for den danske højskole, og blandt de andre tyske manøvrer bliver vi mindet om finansminister Schenck, der ville se ansøgningerne om det tyske sidestykke i Tinglev imødekommet, inden han gik med til en dansk højskole i Sydslesvig;

han var ikke klar over, at der ikke lå nogen ansøgning om Tinglev. Uffeskolen i Tønning, nej, læs selv om den. Undertiden fik det dramatiske en hyggelig løsning, som da redaktør Petersen-Høkkelbjerg fungerede som vandelærer i Aventoft, og gendarmen tog ham med, fordi formaliteterne ikke var i orden; amtsforstanderen viste sig at være en gammel krigskammerat, og problemerne løstes over en puns.

Så let klarede problemerne i almindelighed ikke. 1947 noteres Bernhard Hansen for følgende status: »Det har endnu ikke været muligt at indsende andragende til landsregeringen om en eneste ny skole, idet de tyske forordninger kræver en sådan masse dokumenter og papirer, at det hidtil har været umuligt at få papir nok til trykning af de fornødne attester m.m.«. Papirproblemerne uddybes i Svend Johannsens artikel side 65–91.

En enkelt indvendig i forbifarten: Det er en forvanskning af Karsten Thomsen, når han side 44 citeres »Å hør min pig, æ sier dæ« i stedet for det korrekte »Å hør min pig, å si do mæ«. Der er også andre småindvendinger, men dette statelige festskrift med den lange forfatterrække giver alt, hvad læseren med rimelighed kan forlange.

bjs.

TØNDER

Fonden til bevarelse af gamle huse i Tønder har udsendt sin sjette årsberetning, og for første gang har fonden ikke i årsberetningen et eget hus i færdig-restaureret stand at fortælle om. Men der er alligevel sket noget i Tønder. Museumsinspektør J. Slettebo, Sønderborg, rapporterer om udgravning under

huset i Uldgade nr. 14, hvor man fandt diverse gulvlag, en ovn og en brønd samt løsfund, der dog ikke med sikkerhed peger længere bagud end til 1500-tallet. Nu håber man, at opgravningen af Uldgade, der skal ske i det kommende år for at give overfladevandet flere afløbsriste, kan give yderligere bidrag til gadens historie.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i
Aydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

Morsø Støbegods

Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

**Lolland - Falsters
Folketidende**

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Tønder Landmandsbank ^{A/S}

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns -
Bylderup Bov - Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

Pindstrup Mosebrug
SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 06-396100

Besøg
landsdelens
museer

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

Graasten
Andelsslagteri

M. Schaumanns Klædefabrik A/S
Afd. for kemisk rønsning TRYLIN
Haderslev

WINDFELD-HANSENS
BOMULDSSPINDERIER A/S
VEJLE

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank ^{A/S}

GRAASTEN

¹/₂ Sønderjydsk Frøforsyning
Frøavl & Frøhandel
Aabenraa

Restaurant **Grænsen**
C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals
BOGTRYKKER
AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (045) 2 38 55

DEN NORDSLEVIGSKE

FOLKEBANK

AKTIESELSKAB
AABENRAA

Sønderlysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev,
tlf. (045) 2 17 37.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen,
Brorsonsvej 37, Tønder.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Tøndervej 173, Abenrå.

Cand. polit. Inger Bjørn Svendsen,
H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.

Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder

HOPTRUP HØJSKOLE - Hoptrup

Vinterskole for unge mænd og kvinder
3 eller 5 mdr. fra november ell. januar

Sommerskole for unge mænd og kvinder,
3 ell. 5 mdr. fra maj. Axel Nielsen

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (044) 6 41 12

Gunner Reasmussen

TRY HØJSKOLE

9830
Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (044) 2 55 25

TØNDER STATSEMINARIUM

Grønlandsseminariet

tilmelding for 1971/72 helst inden

1. maj, senest 30. juni.

Telf. (047) 2 12 30

GRAM KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{2}$ • VOJENS